

Шитик Л. В.,
доктор філологічних наук,
професор кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики
Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького
E-mail: l_shytyk@ukr.net

ФОРМАЛЬНИЙ СИНКРЕТИЗМ ОЗНАЧАЛЬНО-ПОШИРЮВАЛЬНИХ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Статтю присвячено дослідженню означально-поширювальних складнопідрядних речень як репрезентативів формального синкретизму. Описано їхні структурно-семантичні особливості, проаналізовано специфіку опорних слів головної частини – автосемантичних іменників, умотивовано логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень. Обґрунтовано формальний синкретизм складнопідрядних означально-поширювальних конструкцій як різновиду складнопідрядних речень з ознаками розчленованої і нерозчленованої структури.

Ключові слова: синхронна перехідність, синкретизм, формальний синкретизм, синкретичні означально-поширювальні складнопідрядні речення, автосемантичні іменники.

У синкретичних складнопідрядних реченнях синтез диференційних ознак може бути щодо змісту (значення мовних одиниць), стосовно вираження (способу вираження, виду зв'язку, характеру залежності), а також щодо змісту і вираження водночас [10, с. 41]. З огляду на це в системі складнопідрядних речень виокремлюємо конструкції, яким властивий формальний, значеннєвий та формально-значеннєвий синкретизм.

Синкретизм форми властивий конструкціям з ознаками нерозчленованої і розчленованої структури, оскільки в них синтезовано лише формальні особливості, як-от: співвіднесеність предикативних частин (повна чи неповна) відповідає одному структурному типові, а функційна специфіка сполучника (асемантичний або семантичний) – іншому. У межах формально-синтаксичного типу виокремлюємо такі підтипи: двокомпаративні, означально-поширювальні, уточнювальні обставинні (місця, часу, умови, мети, способу дії, міри і ступеня, наслідку) та власне-атрибутивні складнопідрядні речення.

Синкретизмом форми марковані складнопідрядні присубстантивно-означальні речення, підрядні частини яких містять додаткові зауваження, що стосуються всієї головної частини, – т. зв. означально-поширювальні речення.

У науковій літературі такі складнопідрядні речення кваліфіковані неоднозначно, що засвідчує їхній синкретизм. У класифікаціях, базованих на структурно-семантичному принципі, їх називають по-різному: означальні з приєднувальним відтінком [3, т. 2, ч. 2, с. 278–279], розповідно-поширювальні чи просто поширювальні [4, с. 699; 6, с. 466], означально-поширювальні [7, с. 449, с. 467–470], атрибутивно-поширювальні [1, с. 186] тощо. На ці конструкції звернув увагу М. С. Поспелов, зарахувавши їх до двочленних, тобто розчленованих [5, с. 331]. Багато мовознавців вважає означально-поширювальні речення різновидом присубстантивно-означальних, які належать до конструкцій нерозчленованої структури, хоч дехто й уточнює, що вони мають ознаки й розчленованих речень [6, с. 466] або подібні до речень із сурядним зв'язком [4, с. 699; 7, с. 468].

На засадах функційно-категорійної граматики Р. О. Христіанінова проаналізувала складнопідрядні речення з присубстантивними підрядними частинами атрибутивної семантики і виокремила два семантико-синтаксичні класи – власне-атрибутивні (власне-означальні) та невластиво-атрибутивні (невласне-означальні). Серед складнопідрядних власне-атрибутивних виділила описово-характеризувальні, що передають побіжні, несуттєві характеристики предмета, які лише дотично

його стосуються [9, с. 246–248]. Ці конструкції відповідають складнопідрядним означально-поширювальним реченням.

Мовознавці аналізують присубстантивно-означальні складнопідрядні речення переважно за формальним вираженням відношення між опорним словом головної частини (означуваним) та підрядною частиною і виокремлюють дві групи: із підрядною означальною відносного підпорядкування і з підрядною означальною сполучникового підпорядкування [8, с. 334–343; 11, с. 266–271]. Відповідно до диференціації засобів зв'язку між опорним іменником і підрядною означальною частиною І. Р. Вихованець розрізняє: а) конструкції зі спеціалізованими сполучними словами – відносними займенниковими прикметниками (*який, котрий, чий*), що є показниками атрибутивної функції; б) конструкції з неспеціалізованими сполучними словами – займенниковими іменниками (*хто, що*) і займенниковими прислівниками (*де, куди, звідки, коли*), вторинна приіменникова позиція яких спричиняє набуття підрядною частиною атрибутивної функції; в) конструкції зі сполучниками (*що, щоб, мов, немов, немовби, наче, неначе, начебто, ніби, нібито*), які вживаються в приіменниковій позиції як вторинні засоби [2, с. 335–336].

Нам імпонує зарахування означально-поширювальних конструкцій до речень, що «мають ознаки як нерозчленованої, так і розчленованої структури» [6, с. 466].

Мета статті полягає в дослідженні означально-поширювальних складнопідрядних речень, що репрезентують формальний синкретизм. Досягненню задекларованої мети сприятиме реалізація таких завдань: описати структурно-семантичні особливості означально-поширювальних складнопідрядних конструкцій, проаналізувати специфіку опорних слів головної частини, умотивувати логічність їх кваліфікації як синкретичних утворень.

Формально-синтаксичний тип складнопідрядних речень маркований синкретизмом форми, що властивий конструкціям з ознаками нерозчленованої і розчленованої структури, у яких по-різному синтезовано їхні формальні особливості: найчастіше повна співвіднесеність предикативних частин, характерна для речень розчленованої структури, спричинює необов'язковість підрядної частини й відносну самостійність головної, тоді як сполучні засоби – асемантичні сполучники та сполучні слова – є типовими для речень нерозчленованої структури. Можливі інші комбінації формальних ознак, зокрема структурно-семантичний паралелізм предикативних частин, їхня взаємозумовленість, передбачуваність, наявність семантичного сполучника тощо.

Головна частина означально-поширювальних речень абсолютно самодостатня, оскільки опорним компонентом у ній є іменник, для якого непотрібне уточнення, бо він або автосемантичний, або має залежне означення. Хоч «формально підрядна частина пов'язана з опорним іменником, насправді її зв'язок менш тісний, ніж в інших означальних реченнях, необов'язковий» [7, с. 467]. Вилучення підрядної частини істотно не впливає на комунікативне навантаження головної, антецедент (співвідносне вказівне слово *той* або *такий*) відсутній і його не можна ввести, бо він зайвий, непотрібний. Напр.: **Бог**, ^{який саме?} **що** перевірів вірність нашу, Дав нам по молитві – й відпустив (М. Кіяновська) – пор. **Т.:** Бог Дав нам по молитві – й відпустив; **І день** ясний, ^{який саме?} **що** пахне медом, **І неба** синь, **і сонця** сміх Нам будуть радісним наметом, Блакитним палацом утіх ... (Н. Лівицька-Холодна).

У складнопідрядних означально-поширювальних реченнях опорними в головній частині є такі групи автосемантичних іменників:

1) власні назви людей, назви річок, населених пунктів та інші географічні найменування, назви свят, напр.: *Ріка, звичайно, не Егейське море*, ^{яке саме?} **котре** походить, звісно, від «еге» (Л. Костенко); *Я честь віддам титану Прометею*, ^{якому саме?} **що** не творив своїх людей рабами (Леся Українка); *А Христофор*, ^{який саме?} **що** його з самого малечку в містечку називали Колумбом за екзотичне для цих країв ім'я, шоферував у місцевому радгоспі (М. Матіос); *Можє, ти би створив ідеальну країну УТ, Україну Троянську*, ^{яку саме?} **де** м'яка, тепла і трохи вайлувата ментальність сполучилася б із

античною героїкою, трагіком і первісністю? (С. Процюк); *А потім відішле поштою – як нагадування про Різдво, ^{яке саме?} яке вони святкують щодня* (Н. Гербіш);

2) назви різних посад, груп людей, одиничних предметів та явищ тощо, напр.: *При в'їзді в село вершників уже чекали діти, ^{які саме?} які* здалеку помітили їх (О. Гончар); *Шматка землі ^{якої саме?} немає під ногами, в яку б ще міг упертися Антей* (Л. Костенко); *Ти одягнений у сорочку, ^{яку саме?} на якій вишиті і в яку вишиті ментальні коди і смисли українця* (С. Процюк); *Груди розпирав біль, ^{який саме?} що взявся невідомо звідки* (С. Процюк); *Утекла і заховалася від мене молодість, ^{яка саме?} яку я не жалів* (О. Білаш).

У головній частині можуть уживатися в ролі опорного компонента й іменники з іншими значеннями, якщо з контексту видно, що їх не потрібно уточнювати, зокрема коли біля них є означення, які достатньо характеризують їх і без підрядної частини, напр.: *Люблю задуму передвересневу, ^{яку саме?} де* досяга в терносливах туман... (В. Коваленко); *Біля кринички дорога розходиться двома чорними рукавами, ^{якими саме?} що* охоплюють велике болото (М. Стельмах); *Осінь схожа на теплі долоні жінки, ^{які саме?} що* лежать, притомившись, на колінах (Г. Світлична); *Єдине царство ^{яке саме?} на землі, в яке я вірю, – царство звуків* (О. Білаш).

Наявність таких конструкцій засвідчує відсутність чіткої межі між складнопідрядними означально-поширювальними конструкціями та іншими різновидами присубстантивно-означальних складнопідрядних речень, а тому потрібно зважати на контекст, можливість / неможливість трансформацій з уведенням співвідносного вказівного слова (*той, такий*) до головної частини чи перетворення на два самостійні речення (такі трансформації засвідчують необов'язковість підрядної частини, близькість складнопідрядних означально-поширювальних речень до складнопідрядних розчленованої структури та до складносурядних речень), напр.: *Спини мої слова, ^{які саме?} Що* їх зриваю з дерева, як вишині (М. Кіяновська) – пор. **Т.:** *Спини мої слова. Їх зриваю з дерева, як вишині; Вчорашнє – ніби сон, ^{який саме?} що* випурхнув з очей (В. Симоненко) – пор. **Т.:** *Вчорашнє – ніби сон, і він випурхнув з очей.*

Засобами зв'язку предикативних частин у складнопідрядних означально-поширювальних реченнях можуть бути як спеціалізовані чи неспеціалізовані сполучні слова, так і сполучники, причому в реченнях зі сполучником *що* більшою мірою виявляються ознаки розчленованої структури.

Отже, означально-поширювальним конструкціям властивий синкретизм форми, оскільки вони синтезують формальні ознаки складнопідрядних розчленованої структури (відносна самостійність головної частини, уточнювальний характер підрядної) і нерозчленованої структури (наявність опорного слова в головній частині – автосемантичного іменника, асемантичні сполучники і сполучні слова). Водночас репрезентовані в них атрибутивні семантико-синтаксичні відношення постають у типовому вияві, як і в інших різновидах присубстантивно-означальних складнопідрядних речень.

Пропонована студія вуможливило розширення спектру дослідження інших комбінацій диференційних ознак у межах складнопідрядних речень. З огляду на це, вивчення синкретичних утворень перспективне для подальших наукових пошуків.

Список використаної літератури

1. Бевзенко С. П. Сучасна українська мова. Синтаксис : [навч. посіб.] / С. П. Бевзенко, Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. – К. : Вища школа, 2005. – 270 с.
2. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : [підручник] / І. Р. Вихованець. – К. : Либідь, 1993. – 368 с.
3. Грамматика русского языка : [в 2-х т.]. Синтаксис. Т. 2. Ч. 1–2 / [редколлегия : В. В. Виноградов, Е. С. Истрина]. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 2. Ч. 1. – 703 с.; Т. 2. Ч. 2. – 444 с.
4. Грамматика современного русского литературного языка / [отв. ред. Н. Ю. Шведова]. – М. : Наука, 1970. – 767 с.

5. Поспелов Н. С. О грамматической природе сложного предложения / Н. С. Поспелов // Вопросы синтаксиса современного русского языка. – М. : Изд-во АН СССР, 1950. – С. 321–337.
6. Русская грамматика : [в 2 т.] / [редкол. : Н. Ю. Шведова (гл. ред.) и др.]. – М. : Наука, 1980. – Т. 2. Синтаксис. – 709 с.
7. Слинько І. І. Синтаксис сучасної української мови : Проблемні питання : [навч. посібник] / І. І. Слинько, Н. В. Гуйванюк, М. Ф. Кобилянська. – К. : Вища школа, 1994. – 670 с.
8. Сучасна українська літературна мова. Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. – К. : Наукова думка, 1972. – 516 с.
9. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові : [монографія] / Р. О. Христіанінова. – К. : Інститут української мови ; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. – 368 с.
10. Чеснокова Л. Д. Синкретизм в сфере членов предложения / Л. Д. Чеснокова // Филологические науки. – 1988. – № 4. – С. 41–47.
11. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : [підручник] / К. Ф. Шульжук. – К. : Видавничий центр «Академія», 2004. – 408 с.

**Шитик Л. В. Формальный синкретизм определительно-распространяющих
сложноподчинённых предложений**

Аннотация

Статья посвящена исследованию определительно-распространяющих сложноподчиненных предложений как репрезентантов формального синкретизма. Описаны их структурно-семантические особенности, проанализирована специфика опорных слов главной части – автосемантических имён существительных, мотивирована целесообразность их квалификации как синкретических образований. Обоснован формальный синкретизм сложноподчиненных определительно-распространяющих конструкций как разновидности сложноподчиненных предложений с признаками расчлененной и нерасчлененной структуры.

Ключевые слова: *синхронная переходность, синкретизм, формальный синкретизм, синкретические сложноподчиненные определительно-распространяющие предложения, автосемантические имена существительные.*

Shytyk L. V. Formal syncretism of attributive-spreading compound sentences

Summary

The article studies attributive-spreading compound sentences as representants of formal syncretism. It describes their structural and semantic features, analyzes the specifics of the reference words of the main part – autosemantic nouns, and reasons the validity of their qualification as syncretic entities. Formal syncretism of compound attributive-spreading complexes as a kind of compound sentences with features of differentiated and undifferentiated structure is grounded.

The purpose of the article is to study the attributive-spreading compound sentences that represent formal syncretism.

The objectives: to describe the structural and semantic peculiarities of attributive-spreading compound structures, to analyze the specific reference words of the main part, to reason the validity of their qualification as syncretic entities.

The object of the research is syncretic compound sentences.

The subject of the research is attributive-spreading compound sentences as a representants of formal syncretism.

It is concluded that the attributive-spreading compound sentences synthesize formal features of compound differentiated structure (the relative independence of the main part, the specifying character of the clause) and undifferentiated structure (presence of the reference word in the main part – autosemantic noun, asemantic conjunctions and connecting words).

The prospects of the research are seen in expanding the analysis spectrum of other combinations of differential features within compound sentences.

Key words: *synchronous transition, syncretism, formal syncretism, syncretic attributive-spreading compound sentences, autosemantic nouns.*